

رسانه‌ها و حق دسترسی آزاد به اطلاعات در حقوق ایران

محمد صالح مفتاح

دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق

Email: mohammad.saleh.meftah@gmail.com

چکیده

بررسی حدود و ثغور اصل آزادی اطلاعات یکی از مباحث مهمی است که در حال حاضر در نظام‌های مختلف حقوقی دنیا و در اسناد بین المللی مورد توجه قرار گرفته است. اگرچه اصل آزادی اطلاعات در قانون اساسی ایران بالصراحه پذیرفته شده است، ولی از یک سو این آزادی مطلق نیست و استثنائاتی بر آن وارد شده است و از سوی دیگر، حق آزادی مطبوعات همراه با تحولات قانون مطبوعات با فراز و نشیب‌های بسیاری روبه رو بوده است. در این مقاله برآنیم تا حق دسترسی آزاد به اطلاعات و استثنائات وارد بر آن را در نظام حقوقی ایران بررسی نماییم. همچنین به صورت موردی وضعیت حقوقی رسانه‌های مختلف را با تأکید بر اصل دسترسی آزاد به اطلاعات بررسی خواهیم نمود.

کلمات کلیدی: حق دسترسی به اطلاعات، حقوق ارتباطات، آزادی

اطلاعات، آزادی بیان، حقوق مطبوعات، حقوق رسانه‌ها

مقدمه

آزادی عبارت است از حقی که به موجب آن افراد بتوانند استعدادها و توانایی‌های طبیعی و خدادادی خویش را به کار اندازند. و اصولاً یکی از مهمترین نیازهای هر فرد برای کمال، داشتن آزادی است. از همین روست که بسیاری از علمای علم تربیت و اخلاق، آن را لازمه‌ی رشد و تربیت می‌دانند.^۱ تا زمانی که فرد حق انتخاب نداشته باشد، عدم ارتکاب

خطا و جرم از سوی او باعث ارزش و تقدیر از او نخواهد بود. تا وقتی که فرد در زندان به سر می‌برد، نمی‌توان عدم ارتکاب سرقت از منازل را برای او ارزش دانست، چرا که همین فرد اگر در موقعیت دیگری باشد، شاید از ارتکاب آن صرف نظر نکند. رشد انسان نیز در گروی همین انتخابگری و حرکت به سمت کارهای صحیح و خیر است.

از سوی دیگر آزادی بیان به عنوان یکی از اساسی‌ترین انواع آزادی این امکان را فراهم می‌آورد تا فرد جوایب حقیقت بتواند به دانسته‌های دیگران دست یابد و آنها را به داشته‌های خود بیفزاید و بتواند از منظر دیگران به موضوعات بنگرد تا شاید موفق به حل مسأله‌ها گردد. از این روست که معتقدیم که آزادی بیان در بعد کلان در بسط معرفت و حقیقت مؤثر خواهند بود.^۲

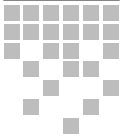
دولت‌ها از آن رو که موظفند تا مسیر و راه را برای کمال افراد جامعه فراهم کنند، و چون باید از دخالت بیجا در زندگی افراد بپرهیزند، باید آزادی را برای افراد جامعه فراهم کنند.

البته ناگفته پیداست که این آزادی‌ها دارای حدود و ثغوری است که این حدود گاه در تعریف نیز خود را نمایان می‌کند. بسیاری آزادی را با حدود آن بیان می‌کنند. ماده‌ی چهارم اعلامیه‌ی حقوق بشر و شهروندی فرانسه (مصوب ۲۶ اوت ۱۷۸۹) بیان می‌دارد: «آزادی عبارت است از توانایی انجام هرکاری است که به دیگران زیان نرساند...»^۳ همین تعریف

۲- بابائی، احسان - مبانی حقوق شهروندی در اسلام - مقالات برگزیده‌ی همایش حقوق شهروندی - صفحه ۵۱

3- Art 4. «La liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui...»

۱- مطهری، مرتضی - آزادی معنوی - صفحه ۷

را بسیاری از افراد نیز به انحاء مختلف نیز به کار برده‌اند^۴ که به نظر نمی‌رسد صحیح باشد. بلکه این تعریف حدود و استثنائات را نیز بیان می‌کند و شاید این حدود در جای دیگر به شکل دیگری محدود شود یا این محدودیت‌ها برای دیگری نباشد. با این اوصاف این تعریف شاید به آزادی مشروع بیشتر توجه داشته باشد تا مفهوم آزادی و البته در همان تحلیل هم نه جامع انواع است و نه مانع اغیار.

آزادی اطلاعات و ارتباطات به معنای اعم شامل تمامی انواع آزادی بیان، آزادی کلام، آزادی مطبوعات، آزادی اطلاعات و ... خواهد بود و در معنای اخص آن «آزادی اطلاعات عبارت است از کسب و نشر عقاید و افکار به وسیله‌ی ابزار و وسایلی غیر از بیان شفاهی است»^۵.

آزادی مطبوعات یکی از مهمترین ابعاد این آزادی است و شمول آن در برخی ابعاد باعث شده است تا به جای طرح جداگانه‌ی قوانین به آن قانون ارجاع دهند. لایحه‌ی اخیر دولت برای قرار گرفتن سایت‌های اینترنتی تحت شمول نظارت قانون مطبوعات از این گونه اعمال به شمار می‌آیند.

آزادی مطبوعات در دو معنای عام و خاص به کار رفته است. آزادی مطبوعات به معنای عام، جستجو، جمع‌آوری و کسب آزادانه‌ی اخبار و اطلاعات و عقاید عمومی، انتقال، مخابره‌ی آزادانه‌ی آنها، انتشار آزادانه‌ی روزنامه‌ها و پخش آزادانه‌ی برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، دریافت و مطالعه‌ی آزادانه‌ی مطبوعات و دریافت آزادانه‌ی برنامه‌های یادشده را در برمی‌گیرد.^۶

اما آزادی مطبوعات به معنای خاص به طور خاص «نشر آزاد روزنامه‌ها، بدون هیچ‌گونه محدودیت و نظارت قبل از انتشار، عدم توقیف خودسرانه‌ی آنها بعد از انتشار، پیش‌بینی دقیق ضوابط مسئولیت‌های قانونی نشریات و رسیدگی به تخلفات و جرائم احتمالی آنان در دادگاه‌های عادی با حضور هیئت منصفه» را شامل می‌شود.^۷ این معنا از آزادی مطبوعات را در جای خود بررسی خواهیم کرد.

مشخص نبودن حدود تعریف هرکدام از این حقوق و آزادی‌های مطرح شده، باعث شده است تا یکی را به جای دیگری به کار ببرند و گاه عنوان عام آزادی مطبوعات بر آن نهاده‌اند و گاه آزادی بیان و گاه آزادی دسترسی به اطلاعات. ما برای معین بودن موضوع بحث عنوان حق دسترسی به اطلاعات را در پیش گرفته‌ایم که البته گاه به تناسب به آزادی بیان و حق انتشار نیز خواهیم پرداخت. چرا که بسیاری از اسناد بین‌المللی و قوانین به آن بُعد پرداخته‌اند و این را فرض گرفته‌اند که آنچه بیان یا انتشار می‌یابد در دسترس خواهد بود.

فصل اول: حق دسترسی به اطلاعات در قوانین ایران

بخش اول: جایگاه

آزادی بیان و ارتباطات در قوانین ایران در طول دوران‌ها دچار فراز و نشیب‌هایی بوده است و معمولاً دارای شرایط خاصی نسبت به سایر کشورهای دنیاست. چرا که ایران از نظر داشتن مطبوعات و رسانه‌ها، تاریخ چندان طولانی‌ای ندارد و از سوی دیگر حاکمان ایران عموماً مدعی اجرای احکام اسلامی بوده‌اند و قوانین ایران از این امر متأثر بوده و هست.

با آنکه عمر قانون در ایران، به قرن نمی‌رسد و قانون مطبوعات در ایران پنج‌بار به صورت کلی از میان رفته است و متن جدیدی جایگزین

آن شده است.^۸ چرا که ایران در این سال‌ها دچار تحولات عمیقی در حوزه‌ی حاکمیت و سیاست گشته است و به دنبال آن، رسانه‌ها و مطبوعات وضعیت تازه‌ای یافته‌اند.

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران نیز، به نوبه‌ی خود دوران تازه‌ای برای رسانه‌ها آغاز شد. سرنگونی حکومتی توتالیتر که آزادی ارتباطات و اطلاعات را پاس نمی‌داشت، باعث شد که انقلابیون آزادی را به عنوان یکی از آرمان‌های اصلی در قانون اساسی بگنجانند. اصل غیرقابل تغییر «کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا» در اصل دوم آمده است.

بند دوم اصل سوم «بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌های با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر» و در بند ششم، «محو هر گونه استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی» را وظیفه‌ی دولت دانسته است و در بند هفتم دولت را موظف می‌کند تمام امکانات را برای «تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون» به کار گیرد.

آزادی بیان نیز در قانون ما مورد تأیید قرار گرفته است. چه به صورت خاص درباره‌ی مطبوعات و صدا و سیما و چه به صورت عام در مورد افراد و اشخاص. اصل ۲۳ قانون اساسی، می‌گوید: «هیچ‌کس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مؤاخذه قرار داد...» این اصل را به عنوان تأییدی بر آزادی بیان نیز دانسته‌اند، چرا که عقیده امری است درونی و تا بروز نداشته باشد، اصولاً نمی‌توان وجود آن را فهمید. پس حق آزادی عقیده، باید حق بیان را نیز شامل شود.

اصل بیست و چهارم قانون اساسی نیز مطبوعات و نشریات را در بیان مطالب آزاد می‌داند. به کار رفتن دو لفظ مطبوعات و نشریات در این اصل ما بر آن می‌داند که به دلیل فرض حکیم بودن قانونگذار و عدم صدور فعل عبث از وی، آن دو را در یک معنا در نظر نیاوریم. شاید منظور قانونگذار در لفظ مطبوعات، تمام اقسام رسانه‌های چاپی را در بر بگیرد. حتی به فرض عدم پذیرش این معنی، وحدت ملاکی که در مورد نشریات و مطبوعات است، ما را به آزادی کتب و اعلامیه‌های چاپی دیگر نیز رهنمون خواهد شد.

همچنین در اصل بیست و پنجم نیز قانونگذار سانسور و عدم مخابره و نرساندن، استراق سمع و هرگونه تجسس در مکالمات تلفنی یا در تلکس و مخابرات و در سایر شیوه‌های ارتباطاتی ممنوع می‌داند و فقط قانون مصوب مجلس را به عنوان مخصص این عام پذیرفته است. (به همین دلیل است که نگارنده بر این اعتقاد است که آئین‌نامه‌ی ساماندهی سایت‌های اینترنتی که هیئت دولت آن را تصویب کرده است، برخلاف قانون اساسی است که در جای دیگر به تفصیل آمده است.)^۹ قانون اساسی برای حمایت از حقوق مطبوعات، راهکار هیئت منصفه را برای رسیدگی به شکایات و اتهامات وارده به آنها لازم می‌داند.^{۱۱}

همچنین قانون اساسی ایران، برای دسترسی به آزادی بیان نیز صدا و سیما را در بیان مطالب و اخبار آزاد می‌داند و آزادی بیان را در آن سازمان دنبال می‌کند.^{۱۲} این مطلب برای سایر رسانه‌ها برقرار است. این

۸- اسماعیلی، محسن - قانون مطبوعات و سیر تحول آن در حقوق ایران - صفحه ۲۵

۹- عمیدزنجانی، عباسعلی - حقوق اساسی ایران - صفحه ۳۹۲

۱۰- از همین قلم - از شأن نزول تا نزول شأن ساماندهی - روزنامه حزب‌الله - و نیز نقد آئین‌نامه‌ی ساماندهی سایت‌های اینترنتی - نشریه الکترونیکی آرمانشهر - Armansha - rmag.ir

۱۱- اصل ۱۶۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی علنی است و با حضور هیات منصفه در محاکم دادگستری صورت می‌گیرد. نحوه انتخاب، شرایط، اختیارات هیات منصفه و تعریف جرم سیاسی را قانون بر اساس موازین اسلامی معین می‌کند.»

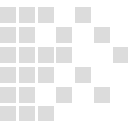
۱۲- اصل ۱۷۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «در صدا و سیما جمهوری اسلامی

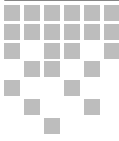
۴- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر - آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، چاپ سوم، تابستان ۱۳۸۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران - صفحه ۱۹

۵- همان - صفحه ۹۹

۶- معتمد نژاد، کاظم - حقوق مطبوعات - صفحه ۲۴

۷- همان - صفحه ۲۵ و طباطبائی مؤتمنی، منوچهر - همان - صفحه ۱۰۱

نیز نزدیک شود، در حالی که احکام به بایدها و ناپیداها توجه دارد.^{۱۸} همان گونه که در شرح اصل چهارم درباره‌ی موازین اسلامی می‌گویند، مواردی است که جزء اصول و مواردی است که تخطی از آنها به اصل دین لطمه می‌زند و دینداری را مشکل‌دار می‌کند. و الا صرف داشتن نظر دیگر در یک حکم شرعی و بیان آن مورد مسئولیت و محدودیت نخواهد بود؛ و الا راه اجتهاد بسته خواهد شد.

از همین رو افراد و گروه‌ها می‌توانند از طریق صدا و سیما نظرات خود را به گوش مردم برسانند و کسی حق ممنوعیت این امر را ندارد و شاید مطابق اندیشه‌ی اسلامی بیان این نظرات لازم و واجب نیز باشد.^{۱۹}

گفتار دوم: مصالح و حقوق عمومی

مصالح کشور از مواردی است که برای دسترسی به اطلاعات محدودیت ایجاد می‌کند. این اصطلاح را در اصل ۱۷۵ قانون اساسی می‌توان دید. مصالح عمومی یعنی مصالح مربوط به گروه وسیعی از یک محل یا مملکت یا رسته مانند مصالح مربوط به یک شهر که شهرداری آن را حفظ می‌کند و مصالح مربوط به کشور و مصالح مربوط به دانشگاه و یا وقف عام یا صغار و غائبان.^{۲۰}

تعبیر دیگری که در قانون آمده است، تعبیر «حقوق عمومی» است و مطبوعات و نشریات منحل به آن را محدود می‌کند.^{۲۱} این تعبیر بسیار بی‌ملاحظه و بدون توجه به معنای اصطلاحی به کار رفته است و متضمن معنایی غیر از معنای مصطلح است. چرا که حقوق عمومی به معنای شاخه‌ای از علم حقوق که دارای موضوع و روش علمی خاص خود است، به کار نرفته است.

شاید بتوان این لفظ به معنای دیگری تأویل کرد. یکی از این معانی حقوق به معنی جمع حق است که در زبان انگلیسی به آن «Rights» و در عربی «الحقوق» و در فرانسه «Droits» می‌گویند. در این صورت این اصطلاح به حقوقی که اجتماع دارد تأویل می‌شود. در نتیجه هیچ‌کس نمی‌تواند حق فردی خود را وسیله‌ی تجاوز به منافع و حقوق اجتماع قرار دهد.^{۲۲}

معنای دیگری که می‌توان تصور کرد، تعبیر حقوق عمومی افراد است که این اصطلاح به انواع آزادی‌ها و مساوات و اقسام آن گفته می‌شود، مانند آزادی شغل و کار و آزادی عقاید مذهبی و آزادی عقاید سیاسی و آزادی تعلیم و تربیت و تساوی در برابر قانون و تساوی در برابر دادگاه‌ها و تساوی در پرداخت مالیات و تساوی در تصدی مشاغل رسمی و غیره.^{۲۳}

شاید هم «حقوق عمومی» به جای نظم عمومی به کار رفته است. نظم عمومی مدلول مقرراتی است که قوام و بقای ذات و حیثیت و منافع یک ملت به حمایت از آن مقررات بستگی دارد. خواه در امور داخلی یک کشور باشد، خواه در روابط بین‌المللی.^{۲۴}

نقد این الفاظ تفاسیر متعدد را به دنبال دارد و گاه ممکن است در تفسیر

امر را از نام این فصل در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۵۸ به تصویب رسید نیز می‌توان استنباط کرد. پیش از این نام این فصل «رسانه‌های گروهی» بوده است که در اصلاحات سال ۶۸ به «صدا و سیما» تقلیل عنوانی یافت.

بخش دوم: استثنائات

گفتار اول: مبانی اسلام

در قوانین ایران محدودیت‌هایی برای آزادی ارتباطات و اطلاعات وجود دارد. تفاوت عمده‌ای که در حدود این آزادی‌ها در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی مشاهده می‌شود، در حدود موضوعات خلاف شرع اسلام است. اصل ۲۴ قانون اساسی نیز حد آزادی مطبوعات و نشریات را تا جایی می‌داند که منحل به مبانی اسلام و یا حقوق عمومی نباشد.^{۲۵} خلل به مبانی اسلام، اصطلاحی چندپهلوی و مبهم است. قانون اساسی ما در بیان مسائل اسلامی چهار تعبیر متفاوت دارد: ۱. موازین اسلامی^{۲۶} ۲. احکام اسلامی^{۲۷} ۳. مبانی اسلامی^{۲۸} ۴. قوانین و مقررات اسلامی^{۲۹} به نظر می‌رسد نویسندگان قانون اساسی چندان توجهی به تفاوت الفاظ در نگارش قانون اساسی نداشته‌اند و در بکارگیری الفاظ مبهم و کلی چندان ابائی نداشته‌اند. درباره‌ی لفظ حقوق عمومی در اصل ۲۴ نیز همین اشکال وارد است و باید مورد بررسی شود.

مبانی اسلامی را باید از احکام و مقررات اسلامی جدا دانست. البته تنافری هم می‌تواند نداشته باشند. رابطه‌ی میان این موارد می‌تواند عموم و خصوص مطلق یا من وجه باشد. به خصوص رجوع به تفصیلی که در قانون مطبوعات آمده است، ما را راهنمایی خواهد کرد (که در جای خود به تفصیل خواهد آمد).

قانون اساسی ما موازین و مبانی را در یک معنا به کار برده است. چرا در اصل ۱۷۵ قانون اساسی، صدا و سیما را محدود به موازین اسلامی می‌داند. اصطلاح موازین، بیشتر به اصول و مواردی اطلاق می‌شود که مورد اتفاق همه‌ی عالمان اسلامی باشد. به خلاف احکام که می‌تواند به شدت محل اختلاف باشد. موازین می‌تواند به حوزه‌ی کلام و اعتقادات

ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تأمین گردد...»
۱۳- اصل ۲۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آن که منحل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد تفصیل آن را قانون معین می‌کند»
۱۴- اصل ۴ قانون اساسی: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد...» و اصل ۹۴ قانون اساسی: «کلیه مصوبات مجلس شورای اسلامی باید به شورای نگهبان فرستاده شود. شورای نگهبان موظف است آن را حداکثر ظرف ده روز از تاریخ وصول از نظر انطباق بر موازین اسلام و قانون اساسی مورد بررسی قرار دهد...» و نیز اصل ۱۰۵ قانون اساسی: «تصمیمات شوراها نباید مخالف موازین اسلام و قوانین کشور باشد» و ...

۱۵- اصل ۹۱ قانون اساسی: «به منظور پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی از نظر عدم مغایرت مصوبات، مجلس شورای اسلامی با آنها، شورایی به نام شورای نگهبان با ترکیب زیر تشکیل می‌شود...» و اصل ۹۶ قانون اساسی: «تشخیص عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با اکثریت فقهای شورای نگهبان و تشخیص عدم تعارض آنها با قانون اساسی بر عهده اکثریت همه اعضای شورای نگهبان است.»

این تعبیر گاه به صورت احکام مذهب رسمی کشور نیز آمده است. اصل ۸۵ قانون اساسی: «... مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد، تشخیص این امر به ترتیب مذکور در اصل نود و ششم با شورای نگهبان است...» و نیز اصل ۷۲ قانون اساسی: «مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیبی که در اصل نود و ششم آمده بر عهده شورای نگهبان است.»

۱۶- اصل ۲۴ و اصل ۲۷ قانون اساسی: «تشکیل اجتماعات و راه پیمایی‌ها، بدون حمل سلاح، به شرط آن که منحل به مبانی اسلام نباشد آزاد است.»

۱۷- اصل ۱۷۰ قانون اساسی: «قضات دادگاه‌ها مکلفند از اجرای تصویب نامه‌ها و آیین نامه‌های دولتی که مخالف با قوانین و مقررات اسلامی یا خارج از حدود اختیارات قوه مجریه است خودداری کنند و هر کس می‌تواند ابطال این گونه مقررات را از دیوان عدالت اداری تقاضا کند.»

۱۸- محقق داماد، سید مصطفی - قواعد فقه (بخش مدنی) - صفحه ۱۸

۱۹- اصل هشتم قانون اساسی: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند. «والمؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیا بعض یامرون بالمعروف و ینهون عن المنکر.»

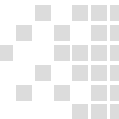
۲۰- جعفری لنگرودی، محمدجعفر - ترمینولوژی حقوق - صفحه ۶۶۵

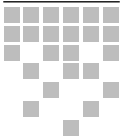
۲۱- اصل ۲۴ قانون اساسی

۲۲- اصل ۴۰ قانون اساسی: «هیچکس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله‌ی اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.»

۲۳- جعفری لنگرودی، محمدجعفر - همان - صفحه ۲۳۸

۲۴- همان - صفحه ۷۱۷

دچار اشتباه شویم. به خصوص آنکه معمولاً حقوق دانان ما همه چیز را با نظم عمومی توجیه می کنند و به تعبیر استاد جعفری لنگرودی (کثرت الله امثاله) نظم عمومی کامیونی است که اضافه ظرفیت دارد.^{۲۵} نقد دیگر آنکه وضع سیاسی و اقتصادی جامعه، همیشه در حال تغییر و تحول است و ممکن است در زمان های مختلف معانی متفاوتی داشته باشد.^{۲۶} وانگهی یکی از منابع مهم نظم عمومی اخلاق حسنه و احساسات عمومی است. تجربه نشان می دهد که اخلاق به آرامی و احساسات عمومی با سرعت بیشتر تغییر می کند.^{۲۷} ولی نمی توان حقوق دیگران را به امری محدود کرد که تفسیر پذیر است و هرکس معنای خاص خودش را به آن منسوب می کند. البته به نظر می رسد که همان تعبیر مصالح عمومی بیشتر به کار آید. چرا که با اماره اصل ۱۷۵، می توان این امر را محدودیت آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات را این امر دانست.

گفتار سوم: عفت و اخلاق عمومی

قانون مجازات اسلامی نیز در ماده ۶۴۰ در بیان یکی از موارد ممنوعه و مستثنیات آزادی ارتباطات، هر نوع وارد کردن، صادر کردن، تجارت کردن، تهیه کردن یا نمایش دادن نوشته یا طرح، گراور، نقاشی، تصاویر، مطبوعات، اعلانات، علائم، فیلم، نوار سینما و یا به طور کلی هر آنچه عفت و اخلاق عمومی را جریحه دار کند، ممنوع و قابل مجازات می داند. البته این موارد حصری نیست، تمثیلی است.^{۲۸}

البته هر چند تولید، تجارت و توزیع این گونه وسایل غیر مجاز و جرم است، اما استفاده و داشتن آن چندان اشکالی ندارد و محدودیتی در باره آن نیست.^{۲۹} در این ماده قانونگذار در برابر آزادی فرستنده و گیرنده دو معیار متفاوت در نظر گرفته است که شاید محل بررسی بیشتری داشته باشد. به نظر می رسد که قانونگذار در دسترسی به این اطلاعات، با مسامحه نظر داده است و افراد را به این دلیل قابل مجازات نمی داند.

گفتار چهارم: منع تبلیغات تبعیض نژادی

پس از پذیرش کنوانسیون منع تبعیض نژادی در ایران در سال ۱۳۴۷، قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی در سی ام تیرماه سال ۱۳۵۶، به تصویب مجلس شورای ملی رسید. ماده ۱ یکم این قانون نشر هر نوع افکار مبتنی بر تبعیض بر اساس نژاد و یا جنس و نفرت نژادی و تحریک به تبعیض بر اساس نژاد و یا جنس یکی از وسائل تبلیغ عمومی علیه هر گروه که از حیث نژاد، جنس و رنگ و قومیت متفاوت باشند و نیز هر نوع مساعدت منجمله کمک مالی به فعالیتهای تبعیض نژادی را ممنوع اعلام می کند و مرتکب را به حبس جنحه ای تا شش ماه یا به پرداخت جزای نقدی از ده هزار تا پنجاه هزار ریال محکوم می کند، مگر این که عمل به موجب قوانین دیگر مستوجب مجازات شدیدتری باشد که در این صورت مجازات اشد قابل اعمال است.

تبصره ای این ماده، منظور از وسائل تبلیغ عمومی در این ماده را نطق در مجامع عمومی یا رادیو یا تلویزیون، انتشار اعلامیه، چاپ و نشر کتاب و روزنامه و مجله، نمایش فیلم و امثال آنها می داند.

گفتار پنجم: کتب ضلال

- ۲۵- جعفری لنگرودی، محمدجعفر - روش تحقیق در علم حقوق - ۵۸
 ۲۶- کاتوزیان، ناصر - مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران - صفحه ۱۶۰
 ۲۷- کاتوزیان، ناصر - حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها - جلد اول - صفحه ۱۶۴
 ۲۸- گلدوزیان، ایرج - محشای قانون مجازات اسلامی - صفحه ۳۵۳
 ۲۹- نظریه ۶۴۶۲/۷ - ۷۱/۹/۱۸ - اداره حقوقی قوه قضائیه و نیز نظریه ۴۸۷۵/۷ - ۶۸/۹/۱۶
 از همین اداره

از جمله استثنائاتی که به صورت سنتی در دسترسی به اطلاعات در فقه اسلامی مطرح بوده است و پس از آن وارد حقوق شده است، کتب ضلال است. عموم فقهای امامیه، حفظ، نشر، قرائت، چاپ، تدریس و آموختن آن را برای عوام جامعه رد کرده اند و حکم به وجوب اتلاف آنها داده اند.^{۳۰} برخی از فقها نیز مصالح موهوم یا آثار مثبت کم را نیز دلیل مشروعیت ندانسته اند و حکم بر قلع ماده ی فساد داده اند.^{۳۱}

کتب ضلال کتبی هستند که مشتمل بر مطالبی اند که باعث گمراهی و تزلزل اعتقادات مسلمین می شود و یا کتبی که عقاید مخالفان اسلام را در آن مضبوط داشته اند و به خصوص کتاب هایی که مشتمل بر شبهات و مغالطاتی است که عوام مردم قدرت بر حل و شناخت آنها ندارند.^{۳۲} البته صرف نقل آراء مخالف اسلام کتاب را جزء کتب ضلال قرار نمی دهد، چنانکه بسیاری از کتب حکما و فلاسفه و عرفاء نیز مشتمل بر نظرات مخالف و نقد و رد آنهاست. بلکه ضلالت در اینجا در مقابل هدایت است و آن چیزی است که به هدف گمراهی و به انحراف کشاندن تألیف و تکثیر شده باشد.^{۳۳}

در بیان استثناء این امر، فقها چند امر را ذکر کرده اند:

۱. خواندن به قصد نقض و ابطال برای اهلش که از ضلالت مصون بماند.^{۳۴}

۲. اطلاع از مطالب به قصد تقیه^{۳۵}

۳. وجود هر مصلحت اقوی که بر مصلحت از بین بردن کتاب افزایش یابد.^{۳۶} اولین قانون مطبوعات در ایران (مصوب ۱۸ اسفند ۱۲۸۶) به مطبوعات در معنای عام آن توجه دارد و کلیه اشکال اعلامیه و توضیحات را در بر می گیرد. این قانون اشعار می دارد: «عامه مطبوعات غیر از کتب ضلال و مواد مضره به دین مبین آزاد و ممیزی در آنها ممنوع است.» این قانون در صورت معلوم و مقیم ایران بودن نویسنده، فقط او را مسئول و قابل مجازات خواهد شناخت و در غیر این صورت ناشر، طابع و موزع را نیز قابل مجازات می داند. همچنین این قانون برای انتشار کتب جدید مذهبی، نظر هیئت ممیزی اداره ی معرفت تحت عنوان «مجمع علوم دینی» را لازم می دانست.

پانزده سال پس از تصویب این قانون نیز قانونی راجع به مطبوعات مصوب گردید (در دهم تیرماه ۱۳۰۱) که مطابق آن انتشار هر مطلب در امور مربوط به دین اسلام و مذهب نیاز به تأیید پیش از انتشار از سوی ناظر شرعیات که خبرویت او از سوی دو نفر مجتهد جامع الشرایط تصدیق شده باشد و به وزارت معارف در تهران اعلام شود.^{۳۷}

فصل دوم: رسانه ها و حق دسترسی به اطلاعات

بخش اول: بررسی موردی

گفتار اول: صدا و سیما

رادیو و تلویزیون ملی در ایران، مهم ترین و در دسترس ترین رسانه در کشور به شمار می روند. چرا که بدون داشتن امکانات خاص و تقریباً در همه ی نقاط کشور قابل استفاده می باشد. همچنین اینکه برای استفاده از آن نیز هزینه ی چندانی به مردم تحمیل نمی شود.

۳۰- موسوی الخمینی، سید روح الله - تحریر الوسيله - جلد یک - صفحه ۴۵۷

۳۱- الانصاری، شیخ مرتضی - المکاسب - جلد یک - صفحه ۸۳

۳۲- موسوی الخمینی، سید روح الله - همان

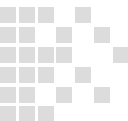
۳۳- الانصاری، شیخ مرتضی - همان

۳۴- موسوی الخمینی، سید روح الله - همان و شهید ثانی - الروضه البهیة فی شرح اللعمه الدمشقیة - جلد دوم - صفحه ۱۱

۳۵- الانصاری، شیخ مرتضی - همان - صفحه ۸۴ و شهید ثانی - همان - صفحه ۱۱ و ۱۲

۳۶- الانصاری، شیخ مرتضی - همان

۳۷- اسماعیلی، محسن - همان - صفحه ۳۵

زیان‌بخش و اعتیادهای مضر و خطرناک تلاش کند.^{۴۹}
۱۲. تبلیغ تجمل و مصرف‌گرایی ممنوع است.^{۵۰}

گفتار دوم: ماهواره

ظهور ماهواره‌ها تأثیر بسیار زیادی بر مسائل حقوقی مربوط به رسانه‌ها داشتند. پیش از ماهواره‌ها و گسترش آنها، موضوع آزادی بیان بیشتر سمت و سوی توجه به فرستنده را داشت و اصولاً وضع اصطلاح «آزادی بیان» بیشتر بر فرستنده تأکید دارد. در این دوره، کاربرد اصلی ماهواره‌ها نیز، ارسال اطلاعات از یک ایستگاه تلویزیونی به ایستگاه دیگر بود و عمده‌ی فعالیت‌ها و تولیدات در حدود سرزمین قابل کنترل بود.^{۵۱}

اما عمومیت یافتن ماهواره‌ها باعث شد که دولت‌ها دیگر نتوانند بر فرستنده تسلط یابند و توجه به حق دسترسی آزاد به اطلاعات محصول همین تحولات در دنیای رسانه است. نسل سوم در تحولات آزادی بیان در آغاز دهه‌ی ۱۹۸۰ شکل یافت.^{۵۲}

در ایران در برابر ماهواره، روش ممنوعیت کامل در نظر گرفته شد. در سال ۱۳۷۳ قانون «ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره» به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. مطابق این قانون «ورود، توزیع و استفاده از تجهیزات دریافت از ماهواره جز در مواردی که قانون تعیین کرده است ممنوع می‌باشد.»^{۵۳} استفاده‌کنندگان از تجهیزات دریافت از ماهواره، علاوه بر ضبط و مصادره اموال مکشوفه به مجازات نقدی از یک میلیون تا سه میلیون ریال محکوم می‌گردند.^{۵۴}

گفتار سوم: مطبوعات

آزادی مطبوعات بخشی از آزادی اطلاعات و یکی از حقوق بنیادین است. مطبوعات، مظهر تمدن یک ملت و نشانه‌ی رشد و بیداری اوست، میزان توسعه و رشد مطبوعات هر ملتی، بیانگر میزان رشد و آگاهی او می‌باشد؛ درباره‌ی هر ملتی از روی مطبوعاتی که دارد می‌توان قضاوت کرد.^{۵۵}

در ایران نیز توجه به مطبوعات و آزادی و کارکردهای آن از همان ابتدا مدنظر بوده است و با توجه به همین امر است که تنها یک سال پس از آغاز نهضت قانون‌نویسی در ایران اولین قانون مطبوعات نیز انتشار می‌یابد. در فصل چهارم قانون فعلی مطبوعات، حدود مطبوعات معلوم گردیده است: «نشريات جز در موارد اخلاص به مباني و احكام اسلام و حقوق عمومي که در این فصل مشخص می‌شوند آزادند.

- ۱ - نشر مطالب الحادی و مخالف موازین اسلامی و ترویج مطالبی که به اساس جمهوری اسلامی لطمه وارد کند.
- ۲ - اشاعه فحشاء و منکرات و انتشار عکسها و تصاویر و مطالب خلاف عفت عمومی.
- ۳ - تبلیغ و ترویج اسراف و تبذیر.
- ۴ - ایجاد اختلاف ما بین اقشار جامعه، به ویژه از طریق طرح مسائل نژادی و قومی.

۴۹- ماده ۳۸ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی

ایران

۵۰- ماده ۵۸

۵۱- دفتر مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان - جوانان و ماهواره - صفحه ۳

۵۲- شکرخواه، یونس - روزنامه‌نگاری سایبر (جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان)- صص ۲۰۱- ۲۰۰

۵۳- ماده یک قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره

۵۴- ماده ۹ قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره

۵۵- مؤتمنی طباطبائی، منوچهر - همان - صفحه ۱۰۱

اصل ۱۷۵ قانون اساسی، اشعار می‌دارد: «در صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلام و مصالح کشور باید تأمین گردد...» این اصل پیش از بازنگری در سال ۶۸ به صورت زیر و عام بوده است: «در رسانه‌های گروهی (رادیو و تلویزیون) آزادی انتشارات و تبلیغات طبق موازین اسلامی باید تأمین شود...» ابهامات این اصل در معنای آزادی انتشارات و تبلیغات و نیز تغییر در نحوه‌ی مدیریت صدا و سیما باعث شد که این اصل در قانون اساسی تغییر یابد.

صدا و سیما در کشور ما یک نهاد تک‌بعدی نیست. بلکه دارای ابعاد حکومتی، مردمی و اجتماعی نیز هست و از این رو نمی‌تواند فارغ از این سه بعد عمل نماید. اولویت‌های این نهاد نیز بر همین مبنا باید بررسی شود.^{۳۸}

قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۱ در بیان حدود و اولویت‌های این سازمان موارد متعددی را بیان می‌کند که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. عدم مخالفت برنامه‌ها با معیارهای اسلامی^{۳۹}
۲. ارج نهادن به حیثیت انسانی افراد و پرهیز از هتک حرمت آنان طبق ضوابط اسلامی.^{۴۰}
۳. توجه به کودکان و مقتضیات آنها^{۴۱}
۴. عدم مخالفت برنامه‌ها با وحدت ملی و انسجام اسلامی^{۴۲}
۵. اسرار نظامی، سیاسی و اقتصادی که انتشار آن می‌تواند باعث سوء استفاده دشمن شود، ممنوع است.^{۴۳}
۶. تهمت به نهادها و احزاب و گروه‌های قانونی کشور ممنوع است.^{۴۴}
۷. انتشار اخباری که پخش آن موجب فساد اخلاق و هتک حرمت جامعه گردد، ممنوع است.^{۴۵}
۸. تبلیغ گروه‌های منحرف و ضد انقلاب ممنوع است.^{۴۶}
۹. اخباری که به روابط دوستانه با کشورهای برادر و دوست لطمه وارد کند یا موجب اخلاص در روابط خارجی ایران گردد، نباید منتشر شود.^{۴۷}
۱۰. صدا و سیما باید از ترویج ورزش‌ها و سرگرمی‌هایی که با معیارهای اسلامی مخالفت دارد اجتناب کند.^{۴۸}
۱۱. صدا و سیما باید در برحذر داشتن نسل جوان از سرگرمی‌های

۳۸- ساعدکيل، امير و عسكري، پوريا - قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی - صفحه ۴۴۷

۳۹- ماده یک قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۰- ماده ۶ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۱- ماده ۷ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۲- ماده ۸ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۳- بند الف ماده ۱۹ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

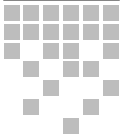
۴۴- بند ب ماده ۱۹ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۵- بند ج ماده ۱۹ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۶- بند ه ماده ۱۹ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۷- بند و ماده ۱۹ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۴۸- ماده ۳۷ قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

۵- تحریص و تشویق افراد و گروهها به ارتکاب اعمالی علیه امنیت، حیثیت و منافع جمهوری اسلامی ایران در داخل یا خارج.

۶- فاش نمودن و انتشار اسناد و دستورها و مسائل محرمانه، اسرار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی، نقشه و ...

استحکامات نظامی، انتشار مذاکرات غیر علنی مجلس شورای اسلامی و محاکم غیر علنی دادگستری و تحقیقات مراجع قضایی بدون مجوز قانونی.

۷- اهانت به دین مبین اسلام و مقدسات آن و همچنین اهانت به مقام معظم رهبری و مراجع مسلم تقلید.

۸- افترا به مقامات، نهادها، ارگانها و هر یک از افراد کشور و توهین به اشخاص حقیقی و حقوقی که حرمت شرعی دارند، اگر چه از طریق انتشار عکس یا کاریکاتور باشد.

۹- سرقتهای ادبی و همچنین نقل مطالب از مطبوعات و احزاب و گروههای منحرف و مخالف اسلام (داخلی و خارجی) به نحوی که تبلیغ آنها باشد.^{۵۶}

گفتار چهارم: اینترنت

رشد سریع دسترسی به اینترنت در جهان، قواعد و قوانین تازه‌ای را در برخورد با این رسانه‌ی نو ظهور طلب کرده است. در کشور ما نیز در سال‌های بسیار کوتاهی دسترسی به اینترنت چندین برابر شد و تقریباً همه‌ی نقاط کشور امکان اتصال به اینترنت را دارند.

اینترنت نیز همچون ماهواره، از نظر نظارت بر فرستنده، تقریباً غیر قابل کنترل است و معمولاً هرگونه محدودیت باید بر گیرنده و دسترسی او تحمیل شود. در نور دیده شدن مرزها و زمانها و حتی مرزهای میان رسانه‌ها امروزه در اینترنت به وضوح قابل مشاهده است.

یکی از مهمترین کارکردهای اینترنت نیز در کشورهای مختلف دسترسی به اطلاعات و اخبار است و فیلترینگ روش محدود سازی این دسترسی است که در کشورهای مختلفی از جمله چین و رژیم صهیونیستی در حال اجراست. در بسیاری از کشورها نیز این نظارت بسیار دور از انتظار و در خفا صورت می‌پذیرد که برخی وجود آن را احساس نمی‌کنند و یا در برخی کشورها همچون آمریکا، مردم در همه‌ی ارتباطات خود دولت را ناظر بر اعمال خود حس می‌کنند. کشور ما در برابر این رسانه، روش محدود سازی و فیلترینگ را در پیش گرفته است، چرا که اینترنت آنچنان در دنیای امروز لازم است که انکار آن دیگر میسر ملل و دول جهان نیست.

با این تفصیل، در زمینه‌ی حق آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات در اینترنت، قوانین و مقررات مشخص و کافی موجود نیست. ضمن آنکه به نظر نگارنده همین قوانین موجود نیز صالح برای استیلای بر فعالیت‌های اینترنتی کاربران نمی‌باشد، چرا که مهمترین منبع نظارت دولت بر اینترنت آئین‌نامه‌ای است که خود تنظیم کرده است و خود را صاحب حق دانسته است. اما این آئین‌نامه در حدود صلاحیت دولت نبوده است و اصولاً جزء کارهایی است که ماهیت تقنینی دارد و از حدود صلاحیت قوه‌ی اجرائی خارج است.^{۵۷} اقدام دولت برای ارائه‌ی لایحه برای قرار گرفتن سایت‌ها ذیل عنوان نشریات الکترونیکی مشمول قانون مطبوعات، نشانی بر این مدعاست.

هیئت دولت، به منظور انتظام امور و فعالیت‌های اطلاع‌رسانی و توسعه خدمات دسترسی به اینترنت در کشور و با هدف ساماندهی (ثبت،

حمایت و نظارت) فعالیت پایگاههای اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی در کشور آئین‌نامه ساماندهی فعالیت پایگاههای اطلاع‌رسانی (سایت‌های) اینترنتی ایرانی را تصویب کرده است. همچنین این آئین‌نامه در ابتدا حقوق مردم در دسترسی به اطلاعات را یادآور می‌شود و خود را ملزم به آن بیان می‌دارد: «با مدنظر قراردادن:

الف - حق دسترسی آزاد و سالم مردم به اطلاعات و دانش
ب - حمایت از پایگاههای اطلاع‌رسانی قانونی
پ - رعایت حقوق اجتماعی و صیانت از ارزشهای اسلامی، ملی، فرهنگی و اجتماعی کشور
ت - مسئولیت مدنی و حقوقی و کیفری افراد در قبال فعالیت‌های خود
حسب مورد»

ماده‌ی هفتم این آئین‌نامه موارد تخلف و حدود آزادی را بیان می‌دارد:

«ماده ۷- انتشار و نگهداری هر نوع داده اعم از متن، صدا، عکس، تصویر، کارتون، پویا نمایی، فیگور، کاریکاتور، فیلم و غیره که از جمله حاوی مضامین زیر و موارد موضوع بندهای «ت» و «ث» ماده (۱) این آئین‌نامه باشد، در پایگاه اطلاع‌رسانی ممنوع است:

الف - مطالب الحادی و نفی یا تضعیف اصول و یا ارزشهای اسلامی و یا توهین به اسلام و مقدسات آن و اهانت به امام (ره) و یا رهبری.

ب- توهین به ادیان آسمانی و کتب مقدس و انبیاء و معصومین و مقدسات.
پ - تحریک و تشویق به ارتکاب اعمال علیه امنیت، حیثیت و منافع جمهوری اسلامی ایران.

ت - تحریف مطالب امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری مدظله‌العالی، تحریف انقلاب اسلامی ملت ایران و توهین به ارزشهای آن.

ث - هرگونه اقدام علیه قانون اساسی و یا تفرقه افکنی و خدشه در وحدت و وفاق ملی و استقلال و تمامیت ارضی و یا القاء بدبینی و ناامیدی در مردم نسبت به مشروعیت و کارآمدی نظام.

ج - توهین به اقوام و اقلیتهای مذهبی.

چ - افشای اسرار و اسناد طبقه‌بندی شده از قبیل نظامی، امنیتی و سیاسی دولتی و خصوصی.

ح - اشاعه منکرات و ترویج فحشا و مطالب مغایر با عفت و اخلاق عمومی.

خ - توهین به اشخاص حقیقی و حقوقی.

د - اطلاعات خصوصی و شخصی افراد بدون اخذ اجازه کتبی از آنان.

ذ - انجام فعالیت‌های اقتصادی غیرقانونی از قبیل پولشویی، تجارت هرمی و غیره.

ر - تبلیغ یا آموزش پایگاههای اطلاع‌رسانی غیرمجاز.

ز - آموزش و ارائه هر نوع روش مقابله با مسدودسازی پایگاههای اطلاع‌رسانی غیرمجاز (فیلترینگ).

ژ - نشر اکاذیب و افترا.

س - برقراری هر نوع پیوند که مبلغ و مروج پایگاههای اطلاع‌رسانی حاوی مضامین جزءهای فوق الذکر باشد.

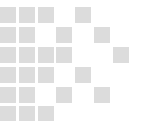
ش - هر نوع اقدام خلاف شرع یا قانونی دیگر یا مخالف ضوابط و مقررات.»

همچنین مطابق آئین‌نامه، سایت‌هایی که اقدام به ثبت نام در وزارت ارشاد نکنند مسدود خواهند شد.^{۵۸}

۵۶- ماده ۶ قانون مطبوعات

۵۷- از همین قلم - از شأن نزول تا نزول شأن ساماندهی - روزنامه حزب‌الله و نقدی بر آئین‌نامه‌ی ساماندهی سایت‌های اینترنتی در سایت نشریه الکترونیکی آرمانشهر - Armanshahr.

۵۸- ماده ۶ آئین‌نامه

منابع

۱. اسماعیلی، محسن - قانون مطبوعات و سیر تحول آن در حقوق ایران - چاپ چهارم - ۱۳۸۲ - تهران - انتشارات سروش
۲. انصاری، مرتضی - المکاسب - جلد اول - چاپ چهارم - ۱۳۸۵ - قم - انتشارات مطبوعات دینی
۳. جعفری لنگرودی، محمدجعفر - ترمینولوژی حقوق - چاپ سیزدهم - ۱۳۸۲ - تهران - انتشارات گنج دانش
۴. جعفری لنگرودی، محمدجعفر - روش تحقیق در علم حقوق - چاپ اول - ۱۳۸۲ - تهران - انتشارات گنج دانش
۵. دفتر مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان - جوانان و ماهواره - چاپ اول - ۱۳۸۴ - تهران - انتشارات سازمان ملی جوانان
۶. رضائی پور، آرزو - مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوق شهروندی - ۱۳۸۵ - چاپ اول - تهران - نشر آریان
۷. ساعد وکیل، امیر و عسگری، پوریا - قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی - چاپ اول - ۱۳۸۳ - تهران - انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد
۸. شکرخواه، یونس - روزنامه‌نگاری سایبر (جامعه اطلاعاتی و آزادی بیان) - ۱۳۸۴ - چاپ اول - تهران - نشر ثانیه
۹. شهید ثانی - الروضه البهیة فی شرح اللعنة الدمشقیة - جلد دوم - بی تا - بیروت - دارالمکتبه الارشاد
۱۰. طباطبائی مؤتمنی، منوچهر - آزادی‌های عمومی و حقوق بشر - چاپ سوم - تابستان ۱۳۸۲ - تهران - انتشارات دانشگاه تهران
۱۱. کاتوزیان، ناصر - حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها - جلد اول - ۱۳۸۳ - تهران - انتشارات شرکت سهامی انتشار
۱۲. کاتوزیان، ناصر - قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی - چاپ هشتم - ۱۳۸۲ - تهران - نشر میزان
۱۳. کاتوزیان، ناصر - مبانی حقوق عمومی - چاپ دوم - ۱۳۸۳ - تهران - نشر میزان
۱۴. کاتوزیان، ناصر - مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران - چاپ سی و نهم - ۱۳۸۳ - تهران - انتشارات شرکت سهامی انتشار
۱۵. کمیته علمی و انتشارات سستاد بزرگداشت هفتمی قوه قضائیه - مقالات برگزیده همایش حقوق شهروندی - چاپ اول - ۱۳۸۶ - تهران - ناشر مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه
۱۶. محقق داماد، سیدمصطفی - قواعد فقه (بخش مدنی) - چاپ شانزدهم - ۱۳۸۶ - تهران - مرکز نشر علوم اسلامی
۱۷. مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد - حقایق اساسی درباره سازمان ملل متحد - ۱۳۸۴ - چاپ اول - تهران - نشر ایثار
۱۸. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها - قانون مطبوعات اردن - ۱۳۸۳ - چاپ اول - تهران - انتشارات دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
۱۹. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها - قانون مطبوعات جمهوری فدرال آلمان - ۱۳۸۳ - چاپ اول - تهران - انتشارات دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
۲۰. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها - قانون مطبوعات مصر - ۱۳۸۳ - چاپ اول - تهران - انتشارات دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
۲۱. معتمدنژاد، کاظم - حقوق مطبوعات - جلد یکم - چاپ چهارم - ۱۳۸۵ - تهران - انتشارات دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
۲۲. موسوی خمینی، سید روح‌الله - تحریر الوسیله - جلد اول - چاپ بیستم - ۱۴۲۵ هـ ق - تهران - مؤسسه نشر اسلامی
۲۳. هاشمی، سیدمحمد - حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران - جلد دوم - چاپ دوازدهم - ۱۳۸۵ - تهران - نشر میزان
۲۴. هاشمی، سیدمحمد - حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران - دو جلد - چاپ ششم - ۱۳۸۴ - تهران - نشر میزان
۲۵. هیک، استیون و دیگران - حقوق بشر و اینترنت - ترجمه زمانی، سید قاسم و بهراملو، مهناز - ۱۳۸۶ - چاپ اول - تهران - نشر خرسندی

بخش دوم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

چنانکه در بررسی‌های بخش اخیر معلوم است، متأسفانه قانونگذار ما علی‌رغم پذیرش کلی اصل آزادی بیان و حق دسترسی آزاد به اطلاعات، متأسفانه، رویه‌ی مشخص و ثابتی را در قبال رسانه‌های مختلف در نظر نگرفته است. گاه به نظارت پیش از انتشار امر کرده و گاه دسترسی را به طور کامل آزاد نهاده است؛ گاه ممنوعیت کلی را الزامی کرده است و گاه ممنوعیت جزئی.

اما این قوانین متعارض دیگر نمی‌تواند کاربرد داشته باشد. به خصوص با ظهور و گسترش اینترنت، مرز میان رسانه‌های مختلف بسیار کم شده است و گاه در ترکیب با هم توانسته‌اند رسانه‌های تازه‌ای را ایجاد کنند. متون، عکس، کاریکاتور، فیلم، صوت و ... همه در کنار هم در اینترنت قابل دستیابی است. با بسته شدن یک نشریه چاپی، در بسیاری از موارد، همچنان سایت‌های مرتبط با آن نشریه در فضای مجاز ادامه‌ی حیات می‌دهند.

در بسیاری از موارد نیز شناسایی منبع غیرممکن یا بسیار مشکل خواهد بود. گسترش هویت مجازی در میان کاربران اینترنت در سال‌های اخیر افزایش داشته است و سایت‌های منتشرکننده‌ی مطالب غیر قانونی، از دست مأموران قانون گریزان‌اند.

امروزه دیگر نمی‌توان به راحتی بر منابع اطلاعات تسلط یافت و آن را محدود کرد. چرا که دیگر حتی شناسایی او هم گاه ناممکن خواهد بود. مرزها و حاکمیت‌ها دیگر نمی‌توانند برای مطالب منتشره در اینترنت محدودیت ایجاد کنند.

درباره‌ی ماهواره هم می‌توان همین صحبت‌ها را به میان کشید و از عدم موفقیت قانون در جلوگیری از دسترسی مردم (و به خصوص جوانان) به آن سخن گفت. طبق یک آمار رسمی، بیش از ۲۰ درصد جوانان کشور به ماهواره دسترسی دارند که این آمار در میان مردان بیش از زنان است.^{۹۹} همچنین میان استفاده از اینترنت و سطح علمی افراد نیز رابطه‌ی مستقیم برقرار است، هرچه تحصیلات بالاتر، نرخ دسترسی به اینترنت هم بالاتر است. در دنیای امروز هم نمی‌توان دروازه‌ها را به روی خود ببندیم. فرهنگ از روی دیوار و پنجره‌ها و از آسمان بر سرمان نازل می‌شود.

به نظر می‌رسد دولت‌هایی که کشورشان و فرهنگ‌شان مورد هجوم بیگانگان قرار گرفته است، باید به سمت حمایت از رسانه‌های مورد قبول و در راستای فرهنگ خود بروند و در تقویت آنها بکوشند. همان‌گونه که آئین نامه‌ی ساماندهی سایت‌های اینترنتی هم به درستی این امر را تشخیص داده است و حمایت را نیز در کنار نظارت آورده است.

همچنین باید توجه داشت که دولت‌ها حق ندارند در مورد دسترسی مردم به اطلاعات، هر آنچه خود می‌پسندند را ملاک عمل قرار دهند. چرا که این حق افراد جامعه است و سلب آن نیز باید با سازوکار خاصی باشد که در بسیاری موارد قابل انجام نیست. این امر باعث شده است تا سالها کشور ما را به عنوان ناقض حقوق بشر معرفی کنند و او را در لیست سیاه قرار دهند و از بسیاری حقوق محروم شود.

در پیش گرفتن یک سیاست واحد در برابر همه‌ی رسانه‌ها یکی دیگر از نیازهای دنیای امروز است که دولت را موظف می‌کند تا قانونی جامع برای تمام رسانه‌ها تنظیم کند تا ضمن حفاظت از حقوق فرهنگی و عمومی اجتماع، حقوق افراد و گروه‌ها نیز مصون از تعرض بماند.